

Етнічна мозаїка України

Тема: «гагаузи»

Інформаційна довідка

1. Історична частина
2. Етнокультурна частина
3. Статистична інформація
4. Лексичні особливості
5. Відомі українські гагаузи
6. Ілюстрації

Автор:

1. Келіогло Карина Василівна, кандидат Малої Академії Наук
2. Василь Келіогло, Президент Союзу гагаузів України

Історична частина:

Гагаузи переселялися із захопленої Османською імперією Болгарії переважно до Буджацького степу у пониззі Дністра, Пруту і Дунаю. Перші 2 тисячі переселенців з'явилися там після російсько-турецьких війн 1768–74 та 1787–91 років. Друга хвиля втікачів прибула під час російсько-турецької війни 1806–12 років. Із встановленням за Бухарестським миром кордону по Пруту більшість гагаузьких біженців опинилися у межах Російської імперії. 1819 року російський уряд надав центральному Буджаку статус іноземної колонії з особливим управлінням, а самим переселенцям – права вільних селян. Найбільш масове переселення гагаузів відбувалося упродовж 1828–34 років. Тоді у Буджацькому степу виникло 26 нових гагаузьких та болгарських сіл. Кожна родина безкоштовно отримала від російської влади земельну ділянку та грошову позику на 10 років. Поселенці звільнялися від податків на 7 років, а від військової повинності – на 50 років. Велике психологічне значення для переселенців у незвичних умовах посушливого Буджаку мав багатий врожай 1835 року. Проте після кількох поспіль неврожайних років частина з них повернулася до Болгарії. Ще одна хвиля гагаузів-переселенців переїхала до

Буджаку після Кримської війни. Коли ж за Паризьким миром 1856 року землі у пониззі Пруту і навколо Болграда були повернуті Молдові, частина гагаузів переселилася в околиці Бердянська на березі Азовського моря. Остання хвиля гагаузів прибула з Болгарії 1878 року, коли в результаті російсько-турецької війни Росія знову заволоділа Буджаком. Натомість у 1908–14 роках деяка кількість гагаузів переселилася з Буджаку до Центральної Азії. У Буджаку гагаузи оселялися компактно і переважно у сільській місцевості. У ХІХ столітті дослідники відзначали притаманні гагаузам високу ступінь етнічної солідарності та відданість своїм традиціям і рідній мові «тюркче». Одним із свідчень адаптації переселенців на новій батьківщині стало видання 1907 року гагаузькою мовою Старого Заповіту, перекладеного протоієреєм Михайлом Чакіром.

Гагаузька мова належить до огузької групи тюркських мов. У релігійному відношенні гагаузи – православні християни. Є різні гіпотези про походження гагаузів. За одними твердженнями вони є нащадками кипчаків (половців давньокиївських літописців), які в середні віки пересилилися до Болгарії з північного Причорномор'я.

Першою відомою батьківщиною гагаузів, звідки більшість їх переселилась в Буджак, була Добруджа, регіон біля західного узбережжя Чорного моря, нині поділений між Болгарією і Румунією.

Натомість основні теорії розходяться в тому, звідки в Добруджі гагаузи взялися. Якщо брати тюркську версію походження, то і вона ділиться як мінімум надвоє, а дві ті ще надвоє.

Або гагаузи це потомки половців (куманів) / або ж узів чи огузів, і прийшли на Балкани "північним шляхом", через нинішню Таврію; або ж гагаузи є потомками турків-сельджуків і прийшли "південним шляхом" з Анатолії / або гагаузи це наслідок вимішання двох хвиль тюрків з півдня – османської і передосманської із найстаршою, прибулою з півночі.

В Україні найчастіше притримуються теорії погодження цього етносу від огузів, котрі мали прийняти християнство в ХІ-ХІІ ст. від русинів, а наступно переселитися на Балкани.

Натомість у Болгарії популярні, якщо не сказати домінуючі, версії про болгарське походження: мовляв, це чисті болгари, котрі під впливом османського панування потурчилися.

Чому не потурчилися інші болгари, що жили біля них, а навіть поруч з ними переїхали в Буджак і там так само роздільно жили, пояснити болгарським науковцям важче.

Попри це, як виселенцям з болгарської етнічної території гагаузам дуже часто доводилося себе називати болгарами (приміром, на Кавказі), і фактично тільки на терені України вони стали себе виразно виокремлювати як гагаузів. Румунський дослідник С. Георгеску вивів теорію грецького походження гагаузів; за нею вони прийшли з Малої Азії, де перейняли турецьку мову, зберігши грецьку у богослужіннях.

XIX століття не було легким для цієї людності – треба було часто жити в землянках, довго йти до землеробства, надаючи перевагу скотарству, нерідко під час воєн з Туреччиною частина мусила переселятися за лінію фронту вслід за росіянами тощо.

Наприкінці століття окремих господарів вже можна було вважати заможними.

В I світовій війні на боці Росії воювало 15 тис. призваних гагаузів. Міжвоєнне двадцятиріччя в Румунії для гагаузів минуло досить складно.

Проте часто не помічаються і певні позитиви – навчання молоді в університетах Румунії і Туреччини, видання власне в 1934 р. праці о. Міхаїла Чакіра "Історія гагаузів Бессарабії", написану гагаузькою мовою румунським алфавітом. Над цією книжкою Чакір працював 40 років.

Пертурбації, по'вязані із анексією Бессарабії Радянським Союзом, повернення Румунії в 1941 р. і остаточне приєднання до СРСР після II світової війни, як і для кожного народу цієї частини Європи, минали трагічно.

Причому якщо про румунські репресії і екзекуції написано чимало, то про радянські не надто. Особливо ж замовчується голод 1946-1947 рр., котрий забрав біля 10% жителів Буджаку та Бесарабії.

Колективізація та розкуркулення призвели також до вивезення в ніч на 6 липня 1949 р. вглиб СРСР біля 200 гагаузьких родин. Окремі родини рятувалися втечею на Донбас.

Хрущовська відлига уможливила короткочасовий, з 1958 по 1961 р. прецедент навчання 14,5 тис. дітей гагаузькою мовою, на основі російської абетки. Експеримент був визнаний за невдалий, а відтак з 1961 р. навчання гагаузької молоді було переведено на російську.

Також при Хрущові відкинута ідея створення болгарсько-гагаузької автономії з кількох районів УРСР та МРСР зі столицею в Болграді (цю ідею висував, за словами Хатласа, "один із визнаних спеціалістів, що займалися гагаузами, І.Мешерюк").

На момент горбачовської перебудови не виходило жодної газети, жодної радіо чи телепрограми гагаузькою. При цьому в 1989 р. 91,2% українських гагаузів називало рідною гагаузьку мову.

Наразі гагаузи України не сидять на місці: нещодавно відбулась презентація книги «Гагаузи України». Ця праця була задумана та підготовлена в рамках Проекту ВГО «Союз гагаузів України» й видана завдяки спонсорської підтримки. Українські гагаузи мають усі можливості, щоб піклуватися про свою історію, традиції та мову. Наприклад, 2008 року Україна дозволила гагаузам перейти на латинку. Також у гагаузів є свій власний центр культури, який знаходиться у с.Виноградівка. В обласному центрі гагаузької культури представлені давні гагаузькі ремесла: ткацтво, плетіння з лози, в'язання крючком, вишивання, гончарство.

Також гагаузьку мову викладають у школах, які знаходяться в гагаузьких селах, звісно, поряд з українською.

Етнокультурна частина:

Жіночий костюм: сукня, в основному голубого або червоного кольору, зверху білий фартушок з традиційними узорами (сонце, квіти, пшениця), на голові косинка у вигляді головного убору і червона квітка маку у вигляді прикраси.

Чоловічий костюм: чорні штани, чоботи, традиційний пояс з узорами, в основному червоного кольору, біла сорочка та чорний жилет, у вигляді головного убору виступає довга шапка з шерсті баранів.

Архітектура та інтер'єр:

На початку XIX століття гагаузи жили в традиційних землянках — «бордеях» (гаг. bordey). Та згодом житло вдосконалювалося, почали будувати глинобитні хати — «євь» (гаг. ev). Наприкінці століття у конструкціях вже використовували фундамент. Пізніше за збереженою балканською традицією і під впливом менонітів гагаузи почали будувати довгі хати, де причілкову стіну робили парадною й розташовували у бік вулиці.

Всередині будівля складалась з двох чи трьох приміщень. Це були теплі сіни — «хаят» (гаг. hayat) та одна чи дві житлові кімнати, що називалися «соба» (гаг. soba), «ода» (гаг. oda) або «ічер» (гаг. içer). Тривалий час у гагаузів зберігалася балканська традиція, за якою теплий хаят ставав центром житла — там розміщувалось вогнище, «атешлік» (гаг. ateşlik), туди виходило устя печі. Уже в 1920-ті рр. відкрите вогнище майже повністю замінили котлом і сіни перетворився на кухню.

Внаслідок цього виникала додаткова парадна кімната. Нове приміщення — «бююк євь» (гаг. büyük ev), «бююк соба» (гаг. büyük soba) зазвичай зводили по другий бік хати. Воно призначалося для урочистих подій, там зустрічали гостей. А ще зберігали скриню — «сандик» (гаг. sandık) з одягом і посагом для доньки. На стіну вішали святковий одяг усієї родини, який закривали мережаним покривалом — «фістан» (гаг. fistan). «Бююк євь» прикрашали рушниками — «пешкір» (гаг. peşkir) і килимами — «пали» (гаг. pali), «кадрелі» (гаг. kadreli). Ще один вид — «кирма пала» (гаг. kırma pala). Тут широкі смуги чергуються з візерунком. Назва походить від слова «кирма» (гаг. kırma) — ламати. Щоб після широкої смуги розпочати орнамент, нитку ніби ламали. Тобто нитки основного кольору відкладали, «заламували», брали нові й продовжували роботу ниткою іншого кольору.

Якщо майстриня тче зигзаги, то це «йолджу» (гаг. yolcu), а якщо між широкими однотонними смугами є квіткові орнаменти — це «кораф араси» (гаг. koraf arası). Традиційно на килимах зображували багатий рослинний світ, що оточував гагаузів: троянди, тюльпани, волошки, братки та багато іншого.

Але найбільшу перевагу віддавали все ж букетам троянд. Вони символізували основні промисли гагаузів:

— Килими виконані однією технікою, але їхня краса в тому, що вони відрізняються візерунками, кольорами і розміром.

Головна особливість інтер'єру гагаузької хати — широке, іноді на пів кімнати, земляне чи глинобитне підвищення між торцевою і задньою стіною як продовження корпусу печі. Вночі на ньому спали, а вдень — працювали.

Традиційні меблі гагаузів: низький круглий столик — «софра» (гаг. sofra), дерев'яна лавка — «скемня» (гаг. skemnä) та нерухомі вузькі лавки — «кючюк пат» (гаг. küçük pat) з 2-ї половини XIX століття під впливом міської культури замінялися на високі столи — «маса» (гаг. masa), довгі рухомі лави зі спинкою і підлікотниками — «скаун» (гаг. skaun), дерев'яні ліжка з різьбленням — «крівати» (гаг. krivat), буфети та підвісні шафки — «долап» (гаг. dolap).

Традиції:

В одному домі жило декілька поколінь. Було розповсюджене правило, що за батьками залишається доглядати молодший син. Куди б він не поїхав, був зобов'язаний повернутися і піклуватися про батька та матір.

Якщо народжувалась дівчинка, їй клали під подушку крючок або ножиці, щоб вона виросла майстринею. Навчали ремеслу вишивання або в'язання зразу ж, як тільки дівчинка могла тримати в руках голку. З того часу вона мала готувати собі посаг. Треба було вишити рушники для чоловіка, для хресних батьків та для дівера. Дівер був помічником хресних батьків і супроводжував молодих протягом усього весілля.

Святкування було масштабним — кількість гостей доходила до трьохсот. Їх розміщували за довгими столами, а лави, що виготовляли спеціально для цієї події, накривали килимами.

І зараз є ще дівчата, які готують собі посаг. Але рушники вишивають вже не на домотканих полотнах. Весілля також стали не такими багатолюдними і більш сучасними.

Витинання на тканинах використовувалось для виготовлення накидок. Коли молоді люди йшли в гості до своїх хресних батьків на Великдень чи інше велике свято, вони повинні були принести коровай. На ньому мали бути

яблука, печиво, цукерки і відварна курка. Щоб всю цю їжу дорогою не розгубити, її зав'язували у вузлик і для краси накривали серветками с витинанням. Гагаузи витинали також накидки на подушки, невеликі фіранки на вікна та навіть порт'єри.

Свята «Хедерлез» та «Касим» у гагаузів:

Сьогодні святкування одного із головних свят цього народу — Хедерлезу або Дня святого Георгія — поєднує в собі язичницькі, ісламські та християнські елементи. Віддавна особливістю календаря гагаузів був поділ року на два умовних періоди: літній та зимовий. Початком кожного з періодів слугували найбільші гагаузькі національні свята Хедерлез (у православній традиції — День святого Георгія) і Касим (у православній традиції — День святого Дмитра). Такий поділ можна пояснити тим, що довгий час основним заняттям цього народу було вівчарство. Літо починалося зі свята Хедерлез, коли господарі укладали угоди з чабанами і віддавали худобу на пасовища, а повернення отар та розрахунок з чабанами — коли відзначали Касим — означали початок зими. Ці свята і досі є спільними для багатьох тюркських народів. Уже згодом, після прийняття гагаузами християнства, вони набули релігійної складової.

Хедерлез відзначають 6 травня. Зазвичай в цей день готують «курбан» (гаг. kurban) — м'ясо жертвовного ягняти, «курбан булгуру» (гаг. kurban bulguru) — кашу з булгуру або рису та «курбан екмяя» — хліб. Саме слово «курбан» означає «жертвоприношення». На святкування запрошують усе село. В організації свята беруть участь всі охочі. Свято умовно можна поділити на дві частини: релігійну й розважальну. Зранку 6 травня всі жителі села йдуть на літургію до церкви, а після неї вже збираються на святковий обід та розваги.

Якщо Хедерлез припадає на дні дотримання посту, наприклад, на п'ятницю, то святкова трапеза складатиметься лише з пісних страв. Замість м'яса подадуть уху, варену та смажену рибу, солоного оселедця.

Після обіду зазвичай починаються розваги. Раніше за традицією проходили кінні перегони, спортивні змагання та боротьба

Гагаузи мають свою легенду, з якою пов'язують початок традиції святкування Дня святого Георгія. За легендою в стародавні часи жив один бідний вівчар. Він мав велику сім'ю, але господарство у них було невелике: шість овець та

клаптик землі. Того року зима затягнулась, запаси корму для овець закінчувались, тому вівчар дуже чекав на весну.

Наприкінці квітня він вивів свою отару на пасовище. Та на нього чекало ще одне випробування — до отари прийшли вовки. Він встав навколішки і почав молитися, щоб Бог захистив його овець від хижаків. І тоді з неба спустився вершник і сказав вовкам, щоб ті не чіпали отари і виходили на поля тільки після перших морозів. Вовки послухались і відступили.

Пастух подякував і спитав, як звати рятівника. Він назвався Георгієм і сказав, що тепер допомагатиме всім пастухам, оберігатиме пасовища від посухи та вовків. А щоб віддячити за доброту, наступного року пастух мав принести одне ягня в жертву. З цього ягняти жінка пастуха мала зробити плов і нагодувати всіх нужденних.

Відтоді всі гагаузи шанують Святого Георгія і відзначають свято Хедерлез.

Статистична інформація:

Розселення

Гагаузи — тюркомовний народ, який на території України проживає переважно у Одеській області, де становить 1,1% населення регіону. Кількість гагаузів у період між переписами 1989 і 2001 років зросла на 0,9%, а питома вага серед жителів області — на 0,1%.

Регіони України за кількістю гагаузів у 2001 р.:

Чисельність:

Одеська область - 27617

Миколаївська область - 877

Донецька область - 494

Автономна Республіка Крим - 387

Дніпропетровська область - 365

Луганська область - 275

Запорізька область - 268

Херсонська область - 239

Харківська область - 205

інші регіони - 1196

всього - 31923

Гагаузи компактно проживають на півдні та південному заході Одеської області у Болградському (18,7%), Ренійському (7,9%), Тарутинському (6,0%), Кілійському (3,8%) та Арцизькому (1,8%) районах. Кількість гагаузів зростала у Іванівському (+100,0%), Овідіопольському (+100,0%), Болградському (+0,7%) районах та місті Ізмаїл (+14,3%), дещо скоротилась у Кілійському (-14,8%), Арцизькому (-10,0%), Тарутинському (-6,9%) та Ренійському (-5,9%) районах.

Гагаузи також традиційно жили на півдні Запорізької області, куди вони переселилися з Буджаку разом із болгарами та албанцями після Кримської війни. Там гагаузьке населення було присутнє у селах Олександрівка, Вовчанське, Голівка, Дечня, Дмитрівка.

Більшість гагаузів (71%) вважає рідною гагаузьку мову, значна частка (23%) вважають рідною російську.

Населені пункти, у яких гагаузьку мову назвали рідною більшість населення.

с. Дмитрівка - Болградський район - Одеська область - 96,2

с. Олександрівка - Болградський район - Одеська область - 89,4

с. Котловина - Ренійський район - Одеська область - 86,7

с. Виноградівка - Болградський район - Одеська область - 86,2

с. Старі Трояни - Кілійський район - Одеська область - 69,6

Гагаузька мова є регіональною у Болградському районі Одеської області.

Відомі українські гагаузи:

Драганов Борис Харлампійович. Проф. Драганов Б.Х. входить до числа експертів Міністерства освіти і науки України, приймаєучасть в атестації та акредитації вищих технічних навчальних закладів України. Професор Б.Х. Драганов у співпраці з відомими науковцями НАН України у 2005 р. опублікував підручник «Теплотехніка» для студентів вищих технічних навчальних закладів, який відзначено у 2008 р. премією Міністерства освіти і науки України. Професор Б.Х. Драганов – академік Академії наук вищої

школи України (по відділенню енергетики), академік Міжнародної академії холоду, академік Міжнародної академії технічної освіти.

Наталія Папазоглу. українська співачка, авторка пісень, півфіналістка шостого сезону талант-шоу X-фактор, володарка надзвичайно сильного на унікального по тембру, голосу, більш ніж чотири октави. Прізвище Папазоглу в перекладі з гагаузької мови означає «син священника» і є родовим прізвищем батька артистки, який за національністю гагауз. Наразі в співачки є кілька синглів, серед яких пісня «Утікай», «Не Ворог», та «Добрий ранок, Україно» на які було знято відео кліпи, та котрі ротувалися на відомих музичних каналах України. Також в тому ж році співачка записала саундтрек до відомого сучасного українського мультфільму «Микита Кожемяка». Наталія Папазоглу отримує почесне звання «посла миру» від Федерації Всесвітнього Миру влітку 2017 року. Паралельно співає на різних концертних площадках та міроприємствах.

Дімчогло Юрій Дмитрович: Реалізація проекту будівництва поромної переправи між Орлівкою (Одеська область) та Ісакчею (Румунія) та відкриття відповідного міжнародного пункту пропуску. Є співавтором унікального видання на 750 сторінках ;Історія гагаузів України, що вийшов у світ 2017 році. 28 червня 2018 року обраний чотирма національно-культурними гагаузькими громадськими організаціями України - головою Асоціації гагаузьких товариств України.

Лексична інформація:

Гагаузька мова (гагауз. gagauz dili, gagauzça) — мова гагаузів, одна з тюркських мов. Поширена на території Молдови (Автономне територіальне утворення Гагауз Єрі), в Одеській області України, а також незначними ареалами — на території Казахстану й Узбекистану. Кількість мовців — приблизно 150 000 осіб. Виокремлюються два діалекти гагаузької мови — чадирлунзько-комратський (центральный) і вулканештський (південний), функціонують також мішані говірки. Гагаузька мова належить до огузької групи тюркської сім'ї мов. Схожа на турецьку мову. Поширена гіпотеза про походження гагаузької мови з печенізької. До переселення на початку XIX століття великої кількості гагаузів з північно-східної Болгарії до Бессарабії гагаузька мова відчувала на собі вплив навколишніх балканських мов, а також сусідніх турецьких говірок, після переселення відчутний вплив на неї чинили румунська (у тому числі молдавська) та російська мови. Зрештою

гагаузька мова набула багатьох рис, не властивих фонетичному та граматичному ладові тюркських мов. Фонетика гагаузької мови

На фонетичному рівневі відбувається артикуляційне зближення звуків і звукосполук гагаузького мовлення зі звуками мов-сусідів, наприклад: значна палаталізація приголосних перед голосними переднього ряду і в кінці слова, поява на початку слова приголосних сполук бл, бр, гр, кр, тр, сл, ск, ст, сп (результат впливу чужомовної лексики), зближення фразової інтонації з інтонацією румунської (молдавської) та російської мов.

На фонологічному рівні специфікою гагаузької мови є голосний заднього ряду середнього піднесення, що позначається в абетці літерою «э» (відповідає болгарському ъ, румунському ă), котрий за лінією гармонії голосних є корелятом голосного переднього ряду середнього піднесення «е», наприклад, у словах алер «бере», гідер «іде». Гагаузька фонетична система відрізняється наявністю довгих голосних фонем аа, ии, оо, уу, ее, іі, өө, үү, єє, протиставленою системи коротких голосних а, и, о, у, е, і, ө, ү, є. Морфологічна система гагаузької мови відрізняється наявністю інфінітивів на -маа/-мää, наприклад, алмаа «брати», вермää «давати», наявністю умовного способу дієслів, відносного займенника áени «котрий», наявністю численних сполучників і сполучних слів (утворених переважно з питальних займенників і прислівників). Серед синтаксичних специфічних рис — значне поширення сполучникових і безсполучникових складнопідрядних речень; практично не вживаються віддієслівно-іменні та дієприкметникові конструкції, характерні для інших тюркських мов; наявні структурно нові типи складеного присудка, переважно з формами умовного способу, з інфінітивом, зі словами наявності та відсутності вар «є» та йок «немає». Норми порядку слів у розташуванні частин складнопідрядного речення наблизилися до норм слов'янських мов.

Ілюстрації:

Традиційний гагаузький одяг

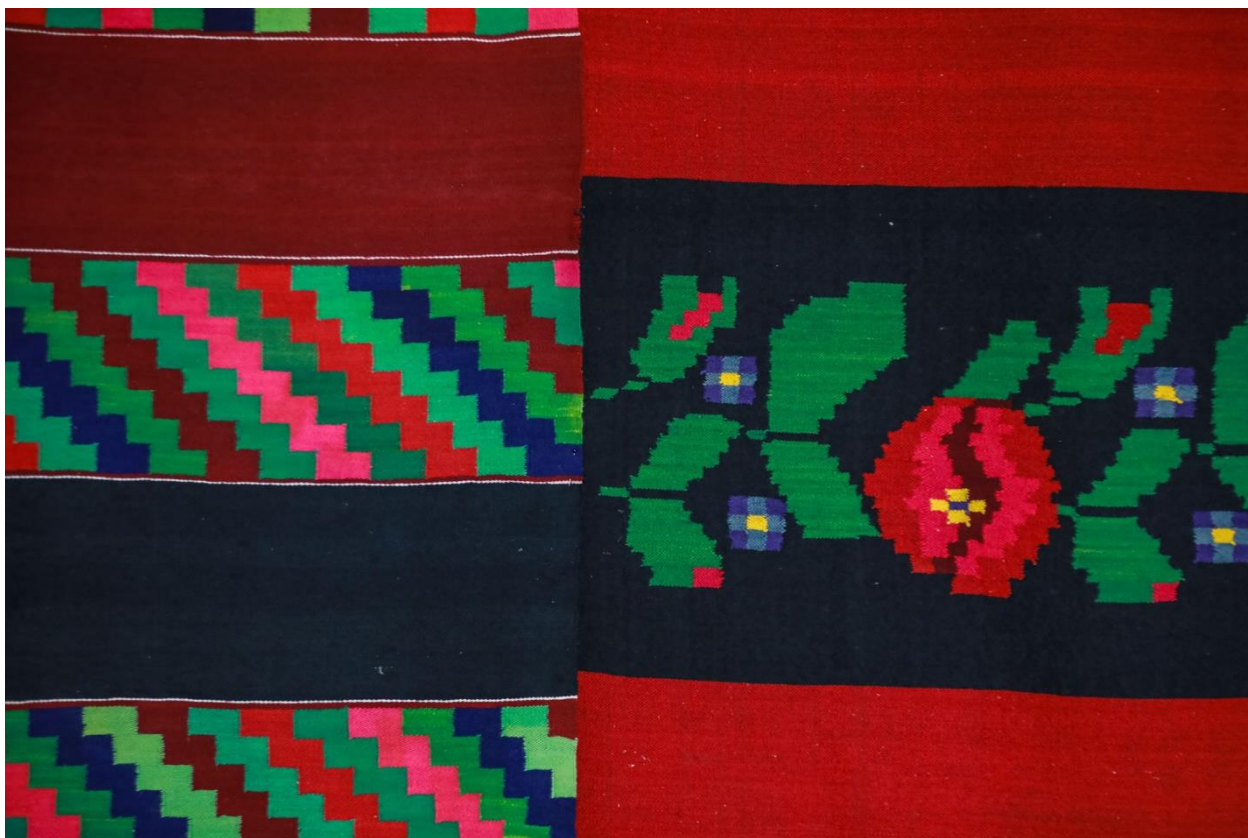

Гагаузькі будинки та убранство кімнат

Гагаузькі килими

Та рушники

Гагаузькі ляльки-мотанки

Гагаузькі музичні інструменти

Традиційне випалювання по дереву різних узорів та сусак (декорація з гарбуза)

Старовина фотографія гагаузів

Готування гагаузької їжі (гьозлеме)

Свято «Хедерлез»

Hederlez Yortumuz Kutlu Olsun

